

готовці осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. У даному контексті необхідним є встановлення соціального патронажу, а саме надання допомоги звільненим шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів органами внутрішніх справ, органами праці та соціального захисту населення, соціальною службою для сім'ї, дітей та молоді, органами та закладами охорони здоров'я. За повідомленням адміністрації установи виконання покарань через державні органи й органи місцевого самоврядування уповноважений орган із питань пробації надає допомогу щодо визначення місця проживання засудженого після звільнення, влаштування до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я, надання допомоги в працевлаштуванні.

Організація належного соціального контролю за особами, схильними до повторних злочинів, досягається

завдяки такому складнику пробації, як нагляд. Нагляд варто розглядати не лише як контроль за засудженими, але і як засіб консультування правопорушників, надання їм допомоги або створення мотивації. За можливості, нагляд має поєднуватися з іншими заходами, наприклад, з навчанням, професійною підготовкою, працевлаштуванням та лікуванням. Нагляд може здійснюватися не тільки після судового розгляду, а також після звільнення особи, щоби забезпечити дотримання правопорушником покладених на нього обов'язків або умов. Такі дії здатні скоротити ризик вчинення нового правопорушення, завдання серйозної шкоди.

Загалом, запровадження пробації зменшує навантаження на кримінально-виконавчу систему та попереджає криміналізацію особистості. Вбачається, що такі заходи виховного впливу пробації, як нагляд та надання необхідної допомоги, здатні протидіяти злочинності, оскільки спрямовані на виправлення особи та її відмову від вчинення нових правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанова Ю.П. Поняття рецидиву злочинів. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 13–15 квітня 2007 р. Ч. 1. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. С. 258–261.
2. Кримінальний кодекс України, станом на 18 червня 2015 р. (відповідає офіц. текстові). Харків : Право, 2015.
3. Батиргареева В.С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наукових праць. Вип. 19. Харків : Право, 2010. С. 116–126.
4. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень – листопад 2017 р. *Генеральна Прокуратура України: офіційний веб-сайт*. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.
5. Голіна В.В. Рецидивна злочинність в Україні: причини та попередження. *Вісник правових наук України*. 1999. № 1. С. 189–196.
6. Богатирьова О.І. Пробація як перспективний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю*. Івано-Франківськ, 2014. С. 274–276.
7. Європейські правила пробації. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 20 січня 2010 р. *Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні* : монографія / О.І. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2013. 368 с.
8. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 160–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-190>.

УДК 343.2

МЕЖИ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ В ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗГОДИ ПОТЕРПІЛОГО НА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ЙОГО ПРАВООХОРОНЮВАНІМ ІНТЕРЕСАМ

LIMITS OF INTERVENTION FROM THE STATE IN HUMAN RIGHTS IN CONTEXT OF LAWFUL CONSENT ON INFLICTION OF DAMAGE TO ITS LEGALIZED INTERESTS

Корнєєва О.В., студентка 5 курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена вивченню, аналізу й узагальненню матеріалів із питання, що стосується згоди потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам. У роботі проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, вітчизняне та європейське законодавство, що регулює дане питання. Автор зауважує актуальність питання. У контексті процесу євроінтеграції та розвитку ідей прав і свобод людини актуальними та значущими є такі питання: чи потрібний інститут згоди потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам у кримінальному праві, де діє імперативний метод праворегулювання та складаються субординаційні правовідносини; чи має право держава втручатися у відносини між людьми, що склалися в результаті такої згоди; чи не буде таке втручання обмеженням прав людини? Саме тому в роботі значна увага приділяється дослідженню випадків, коли таке право розпорядитися власними інтересами може бути обмежене державою.

Ключові слова: виключення кримінальної відповідальності, права людини, згода потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам, позитивні зобов'язання держави, межі втручання держави в права людини, елемент диспозитивності в кримінальному праві.

Статья посвящена изучению, анализу и обобщению материалов по вопросу, касающемуся согласия потерпевшего на причинение вреда его правоохраняемым интересам. В работе проанализированы международные нормативно-правовые акты, отечественное и европейское законодательство, регулирующие данный вопрос. Автор обращает внимание на актуальность вопроса. В контексте евроинтеграции и развития идей прав и свобод человека актуальными и значимыми являются следующие вопросы: нужен ли институт согласия потерпевшего на причинение вреда его правоохраняемым интересам в уголовном праве, где действует императивный метод праворегулирования и складываются субординационные правоотношения; имеет ли государство право вмешиваться в отношения между людьми, которые сложились в результате такого согласия; не будет ли такое вмешательство ограничением прав человека? Именно поэтому в

работе значительное внимание уделяется исследованию случаев, когда такое право распорядиться собственными интересами может быть ограничено государством.

Ключевые слова: исключение уголовной ответственности, права человека, согласие потерпевшего на причинение вреда его охраняемым интересам, позитивные обязательства государства, пределы вмешательства государства в права человека, элемент диспозитивности в уголовном праве.

The article is sanctified to the study, analysis and generalization of materials on a question that touches a lawful consent on the damnification of him to legalized interests. International normatively-legal acts, home and European legislation that regulates this question, are in-process analysed. An author pays attention on actuality of question. In an user of eurointegration and development of ideas of rights and freedoms of man structure questions look actual and meaningful: does the institution require the consent of the victim to cause damage to his law-enforcement interests in criminal law, where the imperative method of legal regulation and subordinate legal relationships are in place; whether the state has a right to interfere in relations between people that was folded as a result of such consent; will not there be such interference to limitations of human rights? That is why in the work considerable attention is paid to the study of cases where such a right to dispose of their own interests may be limited by the state.

It is believed that the following judgments should be the starting point for resolving such difficult issues. The consent of the victim to the damage eliminates the public danger and the wrongfulness, if such consent: a) is voluntary, but not compelled; b) refers to the goods that the victim has the right to dispose of under the law. In particular, a person may agree to commit destructive actions in respect of objects belonging to it on the right of private property, for example: destruction of a building, killing of cattle, destruction of household equipment, etc.

The author explains the role of the science of criminal law is precisely in developing criteria that, in the presence of which the damage caused to the law-protecting interests of the person with his consent (or at his request), can be assessed as a crime or non-crime, and to offer them to the legislator and law enforcers.

According to the author, the legal position of the European Court of Human Rights, which draws attention to several parameters established by the 1950 Convention, which should correspond to the measures taken by the state to restrict human rights, namely: 1) the existence of legal grounds for limiting rights and freedoms (rights and freedoms may be limited only in the manner prescribed by law); 2) the existence of a legitimate aim for the application of restrictions; 3) proportionality of measures taken by the state to restrict rights and freedoms in view of the legitimate aim that the state sought to achieve.

The author concludes that the consent of the person to cause damage to her law-enforcement interests is a circumstance that excludes the crime of the act, except when such a right to dispose of their own interests is limited by the state in the cases established by law for the purpose of achieving a legitimate aim and using the permissible means consistent with the purpose and the objectives of the Convention and the content of the rights that it ensures.

Key words: exclusion of criminal liability, human rights, consent of victim to harm his law-enforcement interests, positive obligations of state, limits of state interference in human rights, element of discretion in criminal law.

Актуальність теми. Відповідно до ст. 21 Конституції України [5], права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Останнім часом щоразу частіше постає питання щодо можливостей особи вільно розпорядитися своїми правами. Ідеться про такі суб'єктивні права, як право на життя, здоров'я, особисту недоторканність тощо, адже більшість із них перебувають у вільному розпорядженні людини. Наприклад, людина самостійно може вирішувати питання стосовно змін у функціональних особливостях організму (проведення операцій із трансплантації органів чи тканин, абортів тощо), таким чином надаючи згоду (або висловлюючи прохання) на завдання шкоди її здоров'ю.

У контексті процесу євроінтеграції та розвитку ідей прав і свобод людини питання щодо згоди (прохання) потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам залишається спірним у вітчизняній правовій системі.

Суть дискусії полягає в такому. У тлумачному словнику поняття «згода» розглядається в кількох значеннях: 1) позитивна відповідь, дозвіл на що-небудь; 2) взаємна домовленість, порозуміння; 3) спільність поглядів, однастайність; 4) взаємна дружба, мирні стосунки; 5) союз, об'єднання [10, с. 516]. Із цього тлумачення випливає, що відносини, які виникають у результаті згоди (прохання) потерпілого, є горизонтальними і не передбачають жодної субординації. У цьому зв'язку актуальними та значущими є такі питання: чи потрібний такий інститут у кримінальному праві, де діє імперативний метод праворегулювання та складаються субординаційні правовідносини; чи має право держава втручатися у відносини між людьми, що склалися в результаті такої згоди; чи не буде таке втручання обмеженням прав людини?

Мета дослідження. З огляду на сутність вищезазначених проблем, метою дослідження є обґрунтування необхідності і доцільності інституту згоди особи на завдання шкоди її правоохоронюваним інтересам у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права наводяться різні визначення згоди (або прохання)

як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Так, А.М. Красіков визначив згоду потерпілого як вираз вільного волевиявлення особи на порушення своїх благ або поставлення їх в небезпеку як спосіб досягнення особистого інтересу, з одного боку, а з іншого – як поведінку третьої особи в межах цієї згоди [6, с. 51].

Російський науковець О.К. Газданова визначила згоду потерпілого як волевиявлення особи на спричинення їй шкоди чи поставлення в небезпеку спричинення такої шкоди як способу досягнення особистої мети, яке характеризується об'єктивними і суб'єктивними ознаками правомірності [2, с. 11].

М.В. Панов визначає згоду потерпілого як усвідомлене і добровільне волевиявлення дієздатного потерпілого, яке виражене до початку діяння в зрозумілій формі і детермінує протиправну поведінку винного [7, с. 8].

У французькій літературі згода особи визначається як дозвіл, який фізична або юридична особа надає іншій (іншим) на вчинення діяння, забороненого законом, що призводить до завдання шкоди чи створює небезпеку її завдання [11, с. 64].

Згода потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам виключає злочинність діяння за наявності певних умов, що сформувалися в теорії кримінального права, а саме: 1) згода має поширюватися на ті права й інтереси, які перебувають у вільному розпорядженні особи; 2) згода має бути надана в межах вільного розпорядження своїми особистими правами й інтересами; 3) мета такої згоди не може бути суспільно шкідливою; 4) згода має бути надана дієздатною особою, що усвідомлює свої дії, або її законним представником; 5) згода має бути добровільною; 6) згода має бути надана до здійснення діяння [6, с. 59].

Серед благ, які охороняються кримінальним законом, і щодо яких згода (або прохання) може виступати обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, можна виділити блага, на які положення про згоду (або прохання) особи поширюються: 1) повною мірою (власність); 2) із застереженням (життя та здоров'я).

Право вільного розпорядження особистими майновими благами як одна з умов згоди означає, що останнє може бути дане лише на відчуження, пошкодження або знищення майна, що належить особисто людині на праві власності або яке є частиною в спільній власності. Що стосується особистих немайнових прав, то тут допустимою є згода на спричинення шкоди честі, гідності, статевій свободі, недоторканності приватного життя, житла, таємниці листування, телефонних розмов тощо.

Більш складним є питання про можливість і межі надання згоди потерпілого на завдання шкоди його здоров'ю. З аналізу законодавства можна зробити висновок про те, що допустимою визнається лише згода на завдання легкої шкоди здоров'ю.

Згода може бути надана лише на здійснення тих дій, які дозволені законом. Виконання за згодою (проханням) особи заборонених дій, що є суспільно небезпечними і протиправними (наприклад, здійснення «підпільного» аборту, залучення неповнолітніх до злочинної діяльності) призводить до кримінальної відповідальності.

Питання про відповідальність осіб, що дали згоду на здійснення дій, які заборонені законом і реально спричинили шкоду їхнім інтересам, вирішується залежно від особливостей вчиненого (статус потерпілого, особливості об'єктивної сторони відповідного складу злочину тощо) [8, с. 505].

Згода потерпілого як конструктивна ознака складу злочину відображена:

– в об'єкті – характеризує поведінку потерпілого, яка в деяких складах злочину є обов'язковою ознакою;

– в об'єктивній стороні – характеризує передбачені законом дії як такі, що не мають насильницького характеру, оскільки вони добровільно сприймаються потерпілим;

– у суб'єктивній стороні – волевиявлення потерпілого має усвідомлюватися винною особою і сприяти виникненню або (і) реалізації умислу [1, с. 11].

Згода (або прохання) особи на завдання шкоди її правоохоронюваним інтересам може: 1) виключати склад злочину; 2) виступати ознакою, за якою розмежовуються юридичні склади злочинів; 3) зумовлювати кваліфікацію за сукупністю злочинів.

У законодавстві закордонних держав існує два підходи до регламентації згоди (або прохання) як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння. Перший підхід – закріплення згоди (або прохання) у Загальній частині Кримінального кодексу (далі –КК) (КК Республіки Сан-Марино, КК Італії, КК Швеції тощо). Другий підхід – закріплення згоди (або прохання) в Особливій частині КК, тобто вона стосується лише окремих діянь (КК Федеративної Республіки Німеччина, КК Австрії, КК Іспанії, КК Норвегії, КК РФ, КК Республіки Польща та ін.).

Згода (або прохання) особи відповідає всім сутнісним ознакам обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Тому, враховуючи історичний вітчизняний досвід та досвід закордонного законодавця, вона повинна бути включена в законодавчу систему обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, що має бути врегульовано в Загальній частині КК України й узгоджене з відповідними положеннями Особливої частини КК України щодо відповідальності за окремі злочини [3, с. 154].

Обґрунтування того, що інститут згоди потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам є елементом диспозитивності в кримінально-правовому регулюванні, доцільно розпочати з аналізу поняття «інтерес». Значення категорії інтересу в кримінальному праві важко переоцінити. Інтерес лежить в основі кримінальної політики держави і визначає основні напрями її розвитку, що не перешкоджає виділенню публічних і приватних інтересів. Протягом тривалого часу було прийнято вважати, що кримінальне право – виключно публічна галузь права,

і приватні інтереси як об'єкт правової охорони йому не притаманні.

Соціально-економічні зміни в державі, ухвалення Конституції України, що проголосила основні соціальні права і свободи особи, та багато інших чинників порушили питання становища особи в правовій системі, її місця і ролі в регулятивних і правоохоронних відносинах.

Приватний інтерес особи є, безсумнівно, правовою категорією, що поступово відображається у вітчизняній теорії кримінального права шляхом розширення в ній диспозитивних основ.

Виділяються такі ознаки приватних інтересів у кримінальному праві:

1) вони здійснюються шляхом специфічних методів регулювання;

2) суб'єкти діють у власних інтересах;

3) недопустимість самовільного встановлення меж реалізації приватних інтересів суб'єкта.

Засоби диспозитивності – це норми й інститути, що існують в кримінальному праві, завданням яких є забезпечення реалізації приватного інтересу. Загалом їх можна звести до тріади:

1. Інститут примирення з потерпілим.

2. Кримінальне переслідування в справах приватного обвинувачення.

3. Згода потерпілого на завдання шкоди його правоохоронюваним інтересам.

Згода потерпілого розуміється як кримінально-правовий інститут, що визначає підстави і межі реалізації приватною особою права користування майновими й особистими немайновими правами в межах кримінально-правових відносин.

Правовідносини, що виникають у результаті такої згоди, можна поділити на:

– горизонтальні зв'язки «власник права – особа, що завдає шкоди», в яких згода приватної особи виключає злочинність діяння;

– правовідносини «потерпілий – злочинець», в яких винна особа не лише завдає шкоди інтересам власника права, але й порушує права третіх осіб, суспільства і держави або перевищує межі так званої «дозволеної» шкоди. У такому разі згода потерпілого не виключає злочинності діяння.

Враховуючи тенденцію до диспозитивності в кримінально-правовому регулюванні, можна зробити висновок, що втручання держави в горизонтальні відносини «власник права – особа, що завдає шкоди» є правомірним і необхідним.

«Втручання» – іменник українського походження, суть якого виявляється в таких значеннях [4, с. 89]:

1. Непрошена насильницька участь у чужих справах, відносинах.

2. Дії, що суперечать самостійності та незалежності іншого.

3. Дії ззовні, що припиняють природний перебіг певного процесу.

Термін «втручання» досить часто використовується Європейським судом з прав людини. У загальноприйнятому конвенційному розумінні «втручання» – це здійснення державою активних дій, що зачіпають благо, що лежить в основі конвенційного права. Отже, як бачимо, втручання держави у сферу прав і свобод людини, тобто визначення меж свободи особи в суспільстві і державі – це, безумовно, один із найважливіших аспектів взаємодії людини і держави.

Вважаємо, що орієнтиром для встановлення меж втручання держави у відносини, що складаються в результаті згоди особи на завдання шкоди її правоохоронюваним інтересам, мають стати правові позиції Європейського суду з прав людини. По суті, втручання держави в такі відносини є обмеженням прав людини, тому необхідно

звернутися до тлумачення ст. 14 Конвенції 1950 р. Проаналізувавши рішення Європейського суду з прав людини, зокрема, рішення у справі «Маккан та інші проти Сполученого Королівства» («*McCann and Others v. UK*»), можна зрозуміти, що Суд вважає допустимим застосування державою заходів щодо обмеження прав людини за наявності таких параметрів:

– наявність правових підстав для обмеження прав і свобод (права та свободи можуть бути обмежені лише встановленим законом порядком);

– наявність легітимної мети для застосування обмежень;

– пропорційність вжитих державою заходів щодо обмеження прав і свобод з огляду на легітимну мету, якої держава намагалася досягти.

Оцінюючи додержання державою прав людини, Європейський суд з прав людини під час тлумачення і застосування положень Європейської конвенції та Протоколів до неї використовує доктрину негативних і позитивних зобов'язань держави. Загальною юридичною підставою зобов'язань держави в межах європейської системи захисту прав є ст. 1 «Зобов'язання поважати права людини» Європейської конвенції, в якій прямо зазначено, що держави гарантують кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, передбачені нею права і свободи. Ця доктрина спирається на принцип верховенства права і передбачає, що всі положення, які закладають європейські правозахисні стандарти, містять подвійні, тобто негативні та позитивні, вимоги до держави стосовно їх реалізації.

Під час вирішення питання про втручання чи невтручання держави у відносини, що виникають у результаті згоди особи на завдання шкоди її правоохоронюваним інтересам, виникає конфлікт позитивних та негативних зобов'язань держави у сфері прав людини. Тут негативні зобов'язання передбачають, що держава утримується від втручання в такі відносини, цим самим забезпечує право особи на вільне розпорядження належними їй правами та благами, а позитивні – що держава втручається в такого роду відносини, караючи злочинця і запобігаючи новим злочинам, цим забезпечує непорушність прав третіх осіб.

Стверджується, що стандарти обмеження державою прав людини є підставою для визначення правомірності втручання держави в права людини. Такі стандарти існують у двох площинах: міжнародній і національній. Країни, які визнали юрисдикцію Європейського суду, погодилися з тим, що зміст прав і свобод визначається наднаціональним органом із метою забезпечення уніфікованого розуміння прав та свобод людини на території країн-членів Ради Європи. Це пов'язано як зі значною роллю прав

людини в національних правових системах, так і зі створенням системи запобігання масовому порушенню прав людини [9, с. 9].

Отже, стандарти обмеження прав людини мають подвійну природу: як наднаціональні стандарти, щодо яких існує визнання та схоже розуміння в різних правових системах, і як національні стандарти, що тісно пов'язані і взаємодіють з особливостями національної правової системи.

Висновки. Згода (або прохання) особи як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, – дійсне добровільне волевиявлення особи або її законного представника щодо правоохоронюваних інтересів, якими вона може вільно розпоряджатися, і в межах такого розпорядження, що мало місце до або під час вчинення діяння, яке посягає на ці інтереси та завдає їм істотної шкоди або створює загрозу завдання такої шкоди, що є корисним або допустимим із погляду суспільних інтересів.

Згоду (або прохання) особи як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, варто розглядати крізь призму аналізу ознак діяння, вчиненого за такої обставини, і самої обставини, що виключає кримінальну протиправність вчиненого.

Специфічною характеристикою згоди (або прохання) особи на завдання шкоди її правоохоронюваним інтересам як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, є наявність спеціальних умов правомірності. Така згода (або прохання) є правомірною лише в разі її відповідності певним межах.

Право особи розпорядитися власними інтересами обмежується державою.

Сутність стандартів обмеження державою прав людини розкривається через зміст, тлумачення та застосування ст. ст. 8, 9, 10, 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Встановлено, що втручання держави в права людини можна визнати правомірним, коли дотримано три умови: встановленість законом, легітимна ціль, пропорційність вжитих заходів та мети.

Звертаємо увагу на те, що будь-яке втручання в права людини потребує наявності підстав, а саме: нормативно-правових документів, що слугували б орієнтирами правомірності чи неправомірності тих чи інших правовідносин як приватного, так і публічного типу, а також відповідного тлумачення норм права, які розкривають їхній зміст

Обмежуючи право людини розпоряджатися власними благами (надання згоди на завдання шкоди цим благами), держава, безумовно, має певні цілі, серед яких загальна безпека, забезпечення прав третіх осіб, недопущення свавілля, превенція нових злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Газданова Е.К. Соглашение потерпевшего в уголовном праве: понятие, характеристика, значение : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 10.11.11. Москва, 2011. 24 с.
2. Газданова Е.К. Соглашение потерпевшего в уголовном праве: понятие, характеристика, значение : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2011. 191 с.
3. Зенова М.В. Поняття, види і значення згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам (порівняльне кримінально-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук: 01.06.15. Київ, 2015. 253 с.
4. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2002. 543 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
6. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / под ред. И.С. Ноя. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1976. 120 с.
7. Панов М.В. Уголовно-правовое значение согласия потерпевшего на причинение вреда своему здоровью : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2011. 178 с.
8. Сидоренко Э.Л. Презумпция согласия потерпевшего в уголовном праве. *Юридическая техника*. 2010. № 4. С. 503–505.
9. Сидорець Б.В. Правомірність втручання держави в права людини в Україні : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Львів, 2015. 20 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / І.К. Білодід, А.А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 3. 744 с.
11. Abdou A.F. Le consentement de la victime. Paris, 1971. 648 p.